

Architektúra bývania a jej futuristické modely

Bývanie a stroj – uvažovanie problematického vzťahu

Jaromír Krobot

Špirálovité opakovanie dejín dostáva architektonické teórie o problematike bývania do situácie spred storočia. Tentoraz nestojíme na konci priemyselnej, ale informačnej revolúcie.

Časové ohraničenie predmetu výskumu vychádza zo spoločenských zmien, ktoré mali zásadný vplyv na architektonické koncepty a tým aj na spôsob bývania a tvorby priestorov na bývanie. Je to industrializačný proces, jeho vplyv na bývanie a sociálno-politické zmeny na prelome 19. a 20. storočia, ktoré v architektúre podmienili nástup avantgárd a moderny. Tieto zmeny sa interpretujú v zásadných teoretických modeloch bývania. Ohraničením práce sú teda prelomové obdobia zo spoločenského hľadiska, keď dochádza k zmenám architektonického myslenia.

Nová situácia na začiatku 20. storočia, ako aj neskoršie vojnové zmeny vyústili do zrodu silného hnutia s novým názorom na architektúru, novými odpoveďami a riešeniami. Situácia v súčasnosti prebiehajúcej informačnej revolúcie podnecuje k zmene rozmyšľania o architektúre. Je tu čas formovania informačnej moderny!

Bývanie ako problém, bývanie v toku času

„Pripustíme-li, že k tomu, aby som mohli úspešne stavať, musíme vedieť jak bydlet, nabízí se další otázka: Jaký způsob bydlení odpovídá dnešnímu technickému věku? Otázka po způsobu života platného pro naši dobu je neoddelitelná od otázky techniky.“ Karsten Harries¹

Masové rozšírenie počítačovej techniky v súčasnosti prináša opätovnú zmenu

časovo-priestorovej organizácie, príznačné je oslabenie väzby na miesto a to v zmysle topografickom, ako aj kultúrnohistorickom. Takýto posun má, ako sa zdá, zásadný význam v otázke bývania.

So širokým využitím počítačov sa objavujú aj nové nástroje architektonického navrhovania. Jeden dôsledok je nástup technológie ako prostriedku tvorby priestoru až po polohu spoluautorstva. Druhý dôsledok je rozšírenie reality o nový druh virtuálneho priestoru. Práca bude sledovať aktuálne aplikácie problému digitality a virtuality v sfére bývania.

Pokúsime sa o revíziu kľúčových architektonických teórií v oblasti bývania vymedzených skúmaným obdobím. Za mernú jednotku (ako aj začiatočný bod z hľadiska časovej postupnosti v problematike) budeme brať náhľady Martina Heideggera, ktorý je uznávaným a v oblasti architektonickej teórie dodnes hojne citovaným autorom. Nasledovať budú nadväzujúce interpretácie problému bývania s autorskými

variantmi témy, analogické a kritické prístupy. Prvý tematický okruh počnúc Heideggerom sa týka historickej situácie vzniku a rozšírenia modernej architektúry. Prekľunutím do súčasnosti bude problematika priestoru a straty nadväznosti na miesto v prácach Christiana Norberga-Schulza až po súčasné príspevky Rema Koolhaasa, týkajúce sa už obdobia počítačovej technológie a jej vlastnej novovyvinutej problematiky.

Rešerš stavu poznania uzatvára text *Parametricism as Style – Parametricist Manifesto* Patrika Schumachera. Tento manifest ustanovujúci parametrizmus ako nový architektonický štýl použijeme ako záchytný bod na vstup do problematiky digitálnej architektúry, ktorá je pre naše uvažovanie príliš komplexná. Práve šírka témy, ako aj jej ustavičný a neukončený vývoj vytvorili potrebu presnejšieho vymedzenia do limitov manifestom definovanej vetvy. Samotný manifest nehovorí o probléme bývania, nás budú zaujímať jeho aplikácie, interpretácie a kritiky. (Je zaujímavou zhodou, že začiatky hnutia modernej architektúry, ako aj parametrickej architektúry – ohraničujúcich náš výskum sa viažu k neďalekej Viedni, mestu vzniku viacerých umeleckých avantgárd.)

Texty pojednávajúce o procese „odhmotňovania“ architektúry budú potom predmetom výskumnej časti. Tento proces budeme sledovať vo viacerých rovinách, naznačených teoretickými prácami. Jednou z nich je digitálna architektúra v jej možných polohách (realizačný proces, navrhovanie výlučne pre virtuálny priestor), ďalšími potom proces prenosu časti obsahu a vzťahov umožňujúcich bývanie do priestoru digitality a virtuality.

Technický pokrok ovplyvňujúci spoločenské procesy je hybným faktorom transformovania spôsobu bývania. Tieto posuny sa následne stávajú predmetom teoretických interpretácií.

Otázka techniky sa stáva neoddeliteľnou od problému bývania (podľa K. Harries²)

Nové spôsoby navrhovania a nové vlastnosti obytných štruktúr budú meniť formy a kvality bývania, paradoxne tento stav nebude mať zásadný vplyv na podstatu bývania v polohe plnohodnotného bytia naplňajúceho potreby identifikácie.

(Je technický pokrok limitujúci vo vzťahu k bývaniu? Akým spôsobom zmenil bývanie stroj a akým ho mení prístroj? Akým spôsobom sa ľudské bývanie vyrovnáva s napätím vychádzajúcim z tohto vzťahu? Bude práve technika naplňovať časť potrieb umožňujúcich bývanie?)

Vybrané teórie k problematike bývania.

Stavať, bývať, myslieť

Zásadné novátorstvo moderny a aplikácia jej striktných princípov, ako aj nevyhnutná rozsiahla revitalizácia stavebného fondu zdecimovaného svetovými vojnami viedli k potrebe revízie problematiky bývania, a to nielen v realizačnej, ale aj teoretickej polohe. Tento tlak dal za vznik asi najzásadnejšej eseji problematizujúcej otázku bývania – Stavať, bývať, myslieť (v orig. *Bauen, Wohnen, Denken*)³, prvýkrát prednesenej 5. augusta 1951 na sympóziu v Darmstadte (*Darmstädter Gespräch II*) na tému Človek a priestor (*Mensch und Raum*). Hoci architektúra bývania bola od čias priemyselnej revolúcie horúcou témou – najskôr pre nevhodné podmienky, v akých sa uskutočňovalo bývanie širokých vrstiev pracujúcich, potom pre vojnou zničené vystavané prostredie – Heidegger sa vymedzuje voči tomuto uhlu pohľadu a hovorí, že problémom bývania nie je jeho technický stav, ale spôsob, akým človek bývanie uskutočňuje, respektíve strata tejto ľudskej schopnosti. v (jemu) súčasných novopostavených obydlíach je zabezpečené útočisko, sú dobre navrhnuté, otvorené vzduchu, svetlu a slnku, ale to nevidí ako záruku, že v nich „nastáva bývanie“⁴.

Stavať (stavanie ako nevyhnutná podmienka bývania)

V Heideggerovom poňatí sa bývanie spája so stavaním. Stavanie (budovanie) má bývanie za svoj cieľ. Upozorňuje však, že nie každé stavanie automaticky vedie k bývaniu. Vymedzuje budovy, ktoré nie sú určené na bývanie, ale súčasne ich radí do „domény nášho bývania“⁵, súboru fenoménov či prvkov, ktoré presahujú budovy a nie sú limitované miestom bývania. Takáto budova človeka ubytúva a, naopak, on ich obýva, ale ešte nemôžeme hovoriť o bývaní. Dvojznačne sa vyjadruje aj o vzťahu stavanie – bývanie: sú spojené ako cieľ a prostriedky, ale uznáva, že uvažovanie o nich ako o dvoch rozličných aktivitách je správne. Bývanie nie je jediným cieľom stavania, ale každé bývanie už v sebe toto stavanie obsahuje. Podobne ambivalentné vzťahy sa v predmetnej eseji vyskytujú často a patria k autorskému jazyku tohto ontologicky založeného filozofa.

Stavanie ako nevyhnutný predpoklad vzniku bývania je prvý z fenoménov, ktorého vývoj v nasledujúcich teóriách budeme sledovať. Stavanie ako činnosť formujúca prostredie človeka má v tomto teoretickom systéme silnú spojitosť s nástrojmi, pomocou ktorých sa prostredie mení a zemou – miestom bývania.

Hannah Arendtová, filozofka práce, na zhotovovaní dokonca stavia „ľudskosť“ človeka. Ako vysvetľuje český odborník na dielo Arendtovej, Jakub Novák, Arendtová stanovuje typológiu ľudských činností s tromi kategóriami: práca, konanie (o ktoré sa tiež zaujíma – vo svojich sociologicko-politických štúdiách) a vytváranie⁶. Takto zúžená práca má povahu nevyhnutnosti, je „... niečím mimo ľudským, poháňaná nutnosťou, ktorá je spoločná všetkému živému“⁷. Ďalej sleduje kolobeh vecí vytvorených prácou – ide o predmety vytvorené pre následnú spotrebu, udržiavajúce kolobeh života. Predmet, zhotovený vytváraním má potom práve odlišujúcu vlastnosť stálosti – je schopný niesť hodnotu a trvalosť a tým „... poskytnúť ľudskému životu pevný rámec a pevné štruktúry. V tomto zmysle potom výroba konštituuje „svet“, ktorý je tu jednoducho uchopený práve ako trvalý a pevný rámec ľudského života, „do ktorého“ sa človek rodí a „z ktorého“ svojou smrťou odchádza. Svet je takto pre Arendtovú svetom vecí“⁸. V Arendtovej diele sa však okrem vykladania sveta ako „zhotoveného sveta vecí“⁹ neskôr stretáme s konštituovaním sveta cez fenomenalitu, zjavnosť (javenie sa subjektom), čo je odklon od heideggerovského chápania.

Chápať bývanie cez stavanie ako činnosť je v tomto systéme dôležité, lebo vychádza z Heideggerovho uvažovania o intencionalite, zakódovanej v nevedomí. Táto „predpripravenosť“ ľudskej mysle funguje v súvislosti s intuitívnym používaním predmetov ako nástrojov, so zručnosťou. Primárnym aktom poznania v tomto systéme totiž nie je pozorovanie alebo premýšľanie, ale konanie. (V literatúre sa často uvádza príklad s kladivom: poznať kladivo nevyžaduje vedomosti o jeho konštrukcii, podstate, spôsobe vyhotovenia, postačuje schopnosť použiť ho.)¹⁰ Toto videnie je odlišné od filozofických smerov, ktoré skúmajú podstatu vecí cez ich „javenie sa“.

Otázka jazyka (jazyk ako konštrukčný systém)

„Je to jazyk, ktorý nám hovorí o povahe vecí, za predpokladu, že my uznávame vlastnú povahu jazyka.“¹¹ Pavlos Lefas k otázke jazyka poznamenáva: *Heidegger prikladá veľkú váhu jazyku, ktorý on nepokladá len za nástroj komunikácie medzi ľudskými bytosťami, ale hlavne za prostriedok prinášajúci zjavovanie vecí a odhaľujúci ich podstatu.*¹²

Jeho existencialistický prístup sa však stretáva aj s kritikou. Theodor Adorno odmieta takúto prácu s jazykom, priradujúcu slovám nezvyčajné významy na základe sporných etymologických výkladov. Takýto postup, podľa Adorna, stavia čitateľa do polohy

sledujúceho. Hovorí o zneužívaní jazyka, uvádza otázku žargónu (alebo aury podľa Waltera Benjamina), ktorý zahaľuje existencialistické myslenie a ktorého použitie podkopáva pôvodný obsah. Adorno upozorňuje aj na prepojenie medzi jazykom a ideológiou.¹³

Eduard Führ vo svojej štúdií *Introduction: On the perception of 'Building – Dwelling – Thinking' in architecture* uvádza protichodný názor Ulricha Conrada, ktorý text nazval „obhajobou humanizácie v architektúre“¹⁴. Conrada zaujalo, že esej nehovorí o konštrukcii či technológii ako riešení problémov, ale uvažuje o stavaní a bývaní, o činnostiach ľudských bytostí a ich existenciálnom určení. Kompletný dokument z darmstadtského sympózia Conrad vidí ako „dokument nádeje pre filantropickú architektúru“¹⁵.

Martin Heidegger uvádza problém bývania v minulosti etymologickým výkladom slova buan, hononemeckého a staroanglického výrazu pre stavanie, ktoré znamená aj „bývať“. Buan má okrem stavania a bývania vzťah aj „Ich bin“, a teda k „bytiu“. Heidegger potom tvrdí, že bývanie je základným termínom pre celú trojicu výrazov.

Das Geviert, historické bývanie a bývanie s vierou

Heidegger na príklade starej usadlosti v Schwarzwalde stanovuje vzťah bývania k „das Geviert“ (štvorica, vhodnejší je český pojem „součtveří“), štvorici neba, zeme, božského a smrteľného a potrebu ochrany týchto dimenzií pre naplnenie „bývania“. Usadlosť zhromažďuje prvky „součtveří“ a je svedectvom o pôvodnom, autentickom bývaní. Realizáciu bývania predstavuje cez opatrovanie (prírodného) a výrobu artefaktov. Cez opatrovanie, výrobu a stavanie sa človek viaže k zemi, učí sa rešpektovať nebo, uvedomuje si svoju potrebu niečoho, o čo sa môže oprieť, pripúšťa smrť nie ako vzdialený jav, ale ako súčasť reality.

Z úvah o „součtveří“ otvorene vychádza Christian Norberg-Schulz – obhajuje figuratívnu architektúru ako tú, ktorá má ním stanovené tri kvality vecí: prebúda obraznosť, je konkrétna a nesie význam. Tvrdí, že človek býva, pokiaľ prežíva svoju existenciu ako zmysluplnú. Táto skúsenosť zmyslu, významu je možná, ak architektúra umožňuje orientáciu a identifikáciu cez špecifického „ducha miesta“. Ďalej rozlišuje štyri formy bývania: prírodné, kolektívne, verejné a súkromné, ktoré sú navzájom prepojené. Títo autori spájajú bývanie s tradíciou, istotou a harmóniou a k modernému bývaniu sa stavajú kriticky.

Gundam robot Tokyo statue

Zdroj obrázka: http://www.wired.com/images_blogs/gadgetlab/2009/07/3623630477_4c63af54f9_b.jpg

Nástroj, stroj, prístroj

Technický pokrok sa môže podľa Heideggerových princípov zdať prekážkou bývaniu. Hlbšia analýza však ukazuje možnú cestu. Veľkú pozornosť venuje nástroju ako priamemu spojivu s obrovskou námahou potrebnou k stavaniu. Súčasne však zdôrazňuje aj silu vzťahu človeka k nástroju a jeho pevnú dôveru v nástroj. Nástroj je jeden z artefaktov, ktoré umožňujú meniť prostredie človeka. Príchod industrializácie však odsúva človeka od nástroja ako od veci, ktorú predtým videl ako oporu svojej existencie. Produkt tak už nie je výsledkom jednoduchého prežitého vzťahu človeka tvorcu a nástroja, ale postupom času čoraz komplexnejšej série vzájomne spojených procesov. Tento posun opisuje ako „narastajúcu deformáciu ľudskej podstaty, ktorá sa uskutočňuje adaptovaním človeka stroju.“¹⁶ Pavlos Lefas uvádza ďalší náhľad: podľa podobne uvažujúceho André Leroi-Gourhama v knihe *Gesture and Speech* (MIT Press, Mass. 1993) použitie nástrojov označuje druhý stupeň v dlhom a kontinuálnom vývoji ľudskej schopnosti ovládnuť svoje prostredie, ktorý začína holými rukami a končí stlačením tlačidla.¹⁷ Sledovanie posunu od nástroja k prístroju nás neskôr privedie až k momentu, keď sa „nástrojom“ stane počítač. Spojenie s počítačom ako pracovným nástrojom sa preto paradoxne v istom zmysle môže stať predpokladom pre „bývanie“ v Heideggerovom poňatí.

Stroj je výrobný prostriedok. V poňatí architektúry „vyrába“ priestory a hmoty. V súčasnosti je však znateľný posun od opracúvania hmatateľného k nehmateľnému. Súčasné stroje – prístroje – stavajú z obrazov a informácií. Táto práca sa začína zmenou, ktorú spôsobili v architektonickom myslení stroje a bude smerovať k opisom zmien, ktoré spôsobujú prístroje – súčasný, vyspelý druh strojov.

Nástrojom k zemi

Je tu ešte jeden fenomén, vo svetle ktorého je nástroj „spojivom“ – a ktorý ešte umocňuje dôležitosť jeho postavenia. Je to zem. Blízkosť zeme sa vo fenomenologickom prístupe k bývaniu pokladá za jeden z určujúcich prvkov, ale ako pri ostatných sledovaných javoch aj tu dochádza k posunom a reinterpretáciám. Tri rozdielne spôsoby radikálnej zmeny vzťahu bývania k zemi môžeme sledovať v utopistických víziách. Prvá je „vzdialenie“ od zeme v Le Corbusierovom Žiariacom meste alebo Meste pre 3 milióny obyvateľov¹⁸ – návrhom doskovitých a bodových výškových obytných štruktúr. Dve ďalšie krajné polohy vzťahu k zemi uvádza Pavlos Lefas¹⁹: hnutie záhradných miest, vzývajúce bývanie úzko spojené so zemou a prírodnou a Ron Herron a jeho kráčajúce mesto totálne oslobodené od zeme i konkrétneho miesta na druhej strane. Sám Heidegger zaznamenáva v otázke zeme posun. Zatiaľ čo v staršej knihe *The Origin of the work of art*²⁰ (napísanej pred vojnou) hovorí o zemi ešte ako o pôvodnom srdci všetkých bytostí: príroda vyžaruje to, na čom človek zakladá svoje bývanie. Zem však pre neho nie je masa hmoty ani astronomický pojem – planéta. Zem vidí ako to, z čoho všetko vzhádza, ako to, čo ochraňuje, ako materskú krajinu. Zem je schránkou všetkých súcien, pravdivosti a významov. V *Stavať, bývať, myslieť* zem je už redukovaná na jeden z prvkov *súšťvorí* – akejsi prírodno-spirituálnej základne bývania a bytia. V povojnovom *Básnický bydlí človek*²¹ už bývanie vzťahuje skôr k premýšľaniu ako na stavaní v polohe opatrovania (prírodného) a konštruovaní – činnostiach, ktoré bývanie organicky viažu k zemi: spojivom prírody, miesta a stavania. Práve traumatizujúci zážitok vojny vytrháva človeka zo zeme, necháva ho čeliť len svojej smrteľnosti, pod *neбом* a voči *božskému*. Tragické pohyby národov v obrovskom konflikte premenili zem zo základu všetkého na všeobecnejšie *miesto pre stavanie*.²²

Moderna (moderná architektúra a problém bývania)

V roku 1923 definoval Le Corbusier dom ako stroj na bývanie.²³ Jasne poňatý manifest predstavoval dom ako spojenie konštrukcie – demonštrujúcej ľudskú vynachádzavosť a architektúry ktorú predstavuje ako ďalší krok, ktorý posúva ľudí do priestoru umenia. Dom má trieť naplňať praktický zámer. Le Corbusier požaduje očistenie bývania od zväzujúcich historických kritérií. Odmieťa kult domu, pretrvávajúci storočia. Obývanie domu, postaveného starým spôsobom porovnáva so vzývaním náboženského kultu bez ozajstnej viery. Takýto dom má, podľa neho, zapadnúť prachom. Corbusier dom v istých významoch redukuje, čo však antropocentricky založený mysliteľia s obavami odmietajú.

Heidegger sa obáva príchodu univerzálneho štýlu, vidí v ňom stratu väzby človeka na nástroj a prostredníctvom neho na zem: „*Dom nemal iba byť strojom – mal tak byť videný aj verejnosťou. Podľa Heideggera, nádej ktorá spájala človeka s nástrojmi a vecami, pocit, že im môže dôverovať pri stavaní svojho sveta, teda pocit, že môže použiť svoj dom na vybudovanie svojho bývania, mal teraz ustúpiť chladnému dosahovaniu efektivity strojového bývania.*“²⁴

Iný náhľad na kritiku moderného bývania prináša Bruno Taut²⁵, ľavicový architekt, ktorého doménou bolo sociálne bývanie. Upozorňuje na stav, keď sa architektúra stavia do polohy, že svojmu užívateľovi diktuje spôsob života, ktorý – ako sa ukazuje – je vzdialený jeho mentalite. Nechce, aby sa architektúra po ďalšíkrát stala fyzickou reprezentáciou ideálneho usporiadania svet. Jeho prístup kladie väčší dôraz na reálneho, nie ideálneho človeka. Moderná architektúra v jeho videní rezignovala na človeka ako bytosť ukotvenú v histórii zamedzujúc akékoľvek väzby k svojim obyvateľom. Bývanie je kontinuálny proces, viazaný na prostredie a pre fenomenologický prístup je dôležité práve kritérium integrácie človeka v jeho okolí. Preto je samozrejmé, že nie je kompatibilný s modernou, ktorá v dobrej viere prináša isté prerušenie v historických, kultúrnych aj lokálnych väzbách.

Výstupy spomínaných teoretikov však boli neskôr takisto podrobené kritickému pohľadu – Hilde Heynenová²⁶ píše o spomínaných autoroch ako o jednostranných kritikoch modernosti. Ich prístup označuje za nostalgický a riešenie vidí v dialektickej debata, ktorá uznáva konflikty a viacznačnosť, ktoré sú pre modernosť príznačné.

Heynenová sa zaoberá pojmom modernosti a priraduje mu tri roviny významov. Prvým je „prítomný“ – súčasný ako protiklad k minulému. V tomto zmysle sa výraz používa už v stredoveku. Druhý význam je „nový“ v protiklade k tomu, čo nazývame staré. Označuje dobu, ktorá je prítomná, vnímateľná ako určité obdobie s typickými črtami a odlišná od doby predchádzajúcej. Takýto význam začal prevažovať v 17. storočí. Tretí význam sa objavuje v 19. storočí a viaže sa na „chvíľkovosť“ a prechodnosť. „Modernosť dáva prítomnosti zvláštnu kvalitu, ktorá ju odlišuje od minulosti a poukazuje k budúcnosti.“ Hovorí o nej ako o rozchode s minulosťou, o konflikte s tradíciou. Na rozdiel od kritického postoja zástancov Heideggerovho chápania bývania však obhajuje modernosť ako príležitosť k pokroku, k rozvoju. Heynenová uvádza citát Marshalla Bermana: „*Byť moderný znamená ocitnúť sa v prostrediach, ktoré nám sľubujú dobrodružstvo, silu, radosť, rast, transformáciu nás a sveta – a zároveň ktoré hrozia zničením všetkého, čo máme, všetkého, čo poznáme, všetkého, čo sme.*“²⁷ A s týmto názorom sa ešte stretne. Heynenová si súčasne všimá zaujímavý fenomén rodovosti domova.

Oddelenie práce a bývania procesom industrializácie spôsobilo vznik ženskej kategórie domova prezentovaného láskou a starostlivosťou. Digifil (ako sa sám označuje) William Mitchell²⁸, ale v dnešnej situácii už hovorí o opätovnom nástupe starého modelu domova, ktorý je súčasne pracoviskom. V jeho technopostivistickom videní to budú práve (zosieťované) počítače, ktoré to umožnia.

Orientácia, identifikácia alebo fenomenologický náhľad

Prostredie je kľúčové pre Christiana Norberga-Schulza: v sérii svojich teoretických prác stavia architektúru do polohy prostriedku, ktorý človeku poskytuje „*existenciálnu oporu*“²⁹. Jeho výskum sa sústreďuje na psychologické účinky architektúry viac než na jej funkcionalitu, ktorú však uznáva za súčasť celkového systému. Pre komplexnosť pôsobenia architektúry mu však nestačí jej samotný stavebný prejav – pomenúva potrebu postihnúť jej prostredia, ktoré prepožičiava architektúre charakter a až takéto spojenie sa podľa Schulza môže stať oporou pre ľudskú existenciu. „*Existenciálny priestor*“ delí na „*priestor*“ a „*charakter*“, dva navzájom sa doplňujúce termíny, ktoré naplnia jeho výskumom stanovené potreby „*orientácie a identifikácie*“.

„*Existenciálna opora*“ a „*bývanie*“ sú synonymá a bývanie – v existenciálnom zmysle – je účelom architektúry. Človek býva, pokiaľ sa môže orientovať vo svojom prostredí a identifikovať sa s ním, či krátko povedané, ak zakúša svoje prostredie ako významuplné.“³⁰ Schulz poznamenáva, že miesto, kde sa bývanie (pod ochranou architektúry) odohráva, musí byť „*miestom*“ v pravom zmysle slova, to jest, musí mať charakter. Tieto úvahy evidentne vychádzajú z Heideggerovej analýzy miesta. Heidegger stanovuje pomerne zložitý systém priestoru, medzipriestorov a miest, kompatibilný so Schulzovým uvažovaním. Priestory v jeho poňatí získavajú bytnosť od miest.

Ku kritike moderny Schulz pristupuje práve fenomenom miesta: moderna opomína miesto ako konkrétne „*tu*“, ktoré má svoju jedinečnú identitu. Odmieta akúkoľvek redukciu vlastností miesta, lebo tým stráca svoj charakter, sploštuje sa. Uvádza citát M. M. Webbera z knihy *Explorations into urban structure* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1964) „*Moderný človek dlho naozaj veril, že ho veda, technika oslobodila od priamej závislosti od miesta.*“

K bývaniu okrem fenoménov priestoru a charakteru stavia aj pojem uzavretosti, pri ktorom takisto badať vychádza z Heideggerových teórií. Heidegger umiestňuje bývanie na „*zem*“ a súčasne „*pod nebo*“, priestor medzi nimi nazýva svetom, ktorý obývajú „*smrteľníci*“. Tieto pojmy tvoria u Schulza prírodnú krajinu. Až stavebné diela približujú človeku zem ako obývanú krajinu a prinášajú kategóriu blízkosti

pod otvorenosť prírodného priestoru. „*Sídla sa organicky viažu k svojmu prostrediu, slúžia ako ohniská, v ktorých je charakter prostredia zahustený a „vysvetlený“*“³¹. Základná vlastnosť človekom vytvorených miest je koncentrácia a uzavretosť. Tá im umožňuje v sebe „*zhromažďovať*“.

Otvorenosť, strata miesta

Schulz konštruuje charakter svojho „*miesta*“ z prírodného a umelého (prírodné prostredie a sídlo), zeme a neba (horizontála a vertikála) a prvýkrát z vonkajška a vnútrajška. Tento vzťah, ako aj pojem uzavretosti možno sledovať aj v ďalšom vývoji problému bývania. Ako pri mnohých ďalších fenoménoch bývania, ktoré sa zdali byť nepohnutelné bez jeho vlastného zániku, aj tu došlo k posunu. Na konci svojej knihy *Genius loci* pri opise súčasného stavu (osemdesiate roky 20. storočia) Schultz hovorí už o strate miesta: nové sídla sa už nevyznačujú uzavretosťou a hustotou. Opisuje budovy voľne umiestnené v krajine bez ulíc, námestí a uzlov. Stiera sa hranica medzi sídlom a krajinným pozadím a, naopak, prírodná krajina je extenzívne a nespojito kontaminovaná produktmi ľudského stavania. Otvorenosť a rozptýlenosť sa nemôže zhromažďovať – a podstata sídla (a veci) vo videní fenomenológie je zhromažďovanie.

V podstate tu opísal problém suburbie – neusporiadaného mestského priestoru rozpadnutého do krajiny. Tento fenomén kulminujúci v našom dnešnom bývaní opisuje Aaron Betsky v esejí *Sprawl: Žijeme v prostredí, ktoré je obtížne nejen definovať, ale dokonca i spatriť. Potrebujeme architekturu, aby chFom s v ňom zabydleli, aby nám pomohla se v ňom vyznať. Potrebujeme architekturu, aby chom mohli budovať svoju ľudskosť ve svete sprawlu.*“³²

Inú perspektívu vidíme v diele slovenského filozofa Miroslava Marcelliho *Filozofi v meste*³³, v kapitole s príznačným názvom *Mesto sa stáva krajinou*. Na príklade esejí Waltera Benjamina – „... filozofa modernej urbánnej existencie človeka“ (z knihy *Paríž, hlavné mesto 20. storočia*) vysvetľuje rozpad urbánnej štruktúry do krajiny, vidieka. Formátom, na ktorom možno zmenu vnímať, je umelecká percepčia mestskej panorámy či záujem o ňu. Panorámy sa v druhej polovici až koncom 19. storočia stávajú predmetom umeleckého zobrazovania – predmetom „*dokonalnej prírodnej ponášky*“³⁴, a to najskôr v maliarstve, neskôr vo fotografii. Záujem umenia prechádzajúceho do technickej sféry (fotografie) vysvetľuje životným pocitom obyvateľa mesta, pocitom prevahy nad vidiekom a chuťou zapojiť vidiek, krajinu do mesta: „... mesto, rozširujúce sa do panorám, sa pomaly, ale isto stáva prostredím, ktoré chce svoju niekdajšiu negáciu, vidiek a krajinu reprodukovať v sebe samom“. Krajina potom stráca svoju polohu „*vonkajšieho*“, stáva sa súčasťou mestskej (vizuálnej)

spleti. Benjamin hovorí o fotografii, kde sa tento posun odohráva ako o spojení techniky a umenia, ktoré plodí (vizuálnu) reprodukciu – tu v polohe, kde reprodukcia splýva s ničéním. Marcelli ďalej rozvíja túto úvahu v obraze mesta, ktoré sa rozpínaním, uvoľňovaním či rozpúšťaním v krajine blíži k svojmu zániku.³⁵

Schulz vzťahuje problém k modernistickej koncepcii plynúceho priestoru, tvrdiac, že ten prešiel z architektúry dom do tvorby mesta.³⁶ Koncepcia „uvoľnenia pôdorysu v priestore“³⁷ sa objavuje už v Rauplane Adolfa Loosa a neskôr ju autorsky reinterpretovali ďalší matadori modernizmu. V týchto intenciách, v merítku domu, uvažuje aj Walter Benjamin v *Passagenwerk*:³⁸ Dom je v jeho ponímaní schránkou, ktorá v 20. storočí dostala vlastnosti transparentnosti a porézosti, ktorá obmedzila intimitu a ochrannú schopnosť interiéru.

Prvkom steny ako fenoménu sa zaoberá oceňovaný český filozof Petr Rezek (laureát Ceny Toma Stoparda³⁹). V eseji *Bunkr* vystaval koncepciu steny ako hranice, ktorá „niečo uchováva“⁴⁰, kategorizujúcu podľa spôsobu vzniku takéhoto ochranného rozhrania. Rezek rozlišuje medzi múrom (obsahujúcim objem a najmä umožňujúcim vstup) a stenou – hraničnou plochou, ktorá môže byť plochou plného odliatku. V našom prípade by teda bolo v jeho slovách správne hovoriť o múroch (zeď).

Benjamin v súvislosti so spriehladnením či spriestupnením steny určujúcej hranicu hovorí o konci bývania v starom zmysle slova. Ale neodsudzuje, len poznamenáva, že ľudia nedostali dostatok času sa na túto zmenu adaptovať a vystavení šoku zvolili cestu necitlivých prestavieb. Ale takisto si všíma, že napokon si na tento posun, ako vidíme v súčasnosti, museli zvyknúť. Podobne Betsky tvrdí, že to budú musieť byť ľudia, ktorí zmenia svoj postoj k rozpadnutému priestoru suburbie – sprawlu, lebo neprináša len negatíva a napokon iná alternatíva nie je.

Ne-miesto

Iný druh uvoľnenia identity predstavujú ne-miesta antropologistu Marca Augého, ktorý sa im venuje vo viacerých knihách. Ne-miesta sú reálne miesta, miesta tranzitu alebo miesta stavané pre jednu funkciu bez ambície naplňať iné funkcie. Tak označuje letištné haly, nákupné centrá, ale aj ulicu pokrytú nánosom vizuálneho odpadu, ktorá ľuďom slúži len na rýchly presun. Ich výhradným účelom je transport a konzumácia. Tieto miesta „... neumožňujú ľuďom identifikáciu, nekomunikujú zrozumiteľné významy a neprezentujú medziľudské vzťahy“.⁴¹ Ne-miesta tvoria súčasnými ľuďmi tvorený svet, sú produktom supermodernity – stavu s prebytkom priestorov a informácií.

Augé verí vo vzťah miesta a sociálnej štruktúry, ale vôbec nie v zmysle, ako ho vidia Heidegger a Schulz. Tvrdí, že miestom sa môže stať akýkoľvek priestor, miesto totiž nepovažuje za zmyslový pojem.⁴² Odmieta prikladať ne-miestu negatívne konotácie, lebo každé ne-miesto má potenciál byť pre iného človeka miesto – ako príklad uvádza letiskovú halu z pohľadu pasanta a z pohľadu človeka, ktorý priestor zažíva denne ako pracujúci so sieťou sociálnych vzťahov. Miesto umožňuje vzťahovú a historickú orientáciu, ale časový posun vlastne každému ne-miestu tieto vlastnosti (vo vnímaní istej sociálnej skupiny) priradí.

V druhom bode jeho obhajoby ne-miesta viní zástancov miesta z nostalgie, ktorá vzniká, keďže sa v nich odohrávajú sociálne vzťahy. Ne-miesta sú, naopak, plné cudzincov, čo však Augé vníma ako priestor pre dobrodružstvo. Miesto, ktoré ešte nič nesymbolizuje, je miesto, kde sa objavuje záhadnosť.

Rem Koolhaas navrhuje priamo vytvárať miesta bez charakteru. Kapitulu venovanú „všeobecným mestám“⁴³ (generic city, generic aj rodový, druhový, to jest v istom zmysle základný) uvádza sériou rozmazaných fotografií mestského prostredia. Spojenie miesta s charakterom je pritom pre Heideggera a Schulza kľúčové. Koolhaas však tvrdí, že dnešné mestá sú ako letiská – všetky rovnaké – a čo treba urobiť, je teoretizovať túto zmenu. Zbiehanie vlastností a rozpínanie rozdielov sa väčšinou vníma negatívne – ako strata identity. Koolhaas však tvrdí, že tento proces, v miere, v akej sa dnes deje, musí niečo znamenať a pýta sa: „Čo ak sa prizeraťme globálnemu hnutiu oslobodenia: Preč s charakterom? Čo ostane potom, čo zvlčieme všetku identitu? Podstata? (The Generic?)“⁴⁴

Koolhaas kritizuje geometrickosť identity, a preto navrhuje identitu a miesto rozpojiť a obohatiť navrhovaný priestor novými kvalitami hustoty, príbuznosti, napätia, sprostredkovania, filtrovania a rozmazávania, ktoré nie sú lokálne špecifické. „Generic city je to, čo ostáva potom, čo veľké časti urbánneho života prešli do kyberpriestoru.“⁴⁵ Vzťahom pasanta a miesta – ulice/bulváru sa zaoberá Marcelli prostredníctvom Benjaminovho fleneura⁴⁶ (tulák, človek putujúci bez cieľa) v parížskych pasážach. Dramatický prerod centra Paríža, vyvolaný sociálnymi pohybmi v polovici 19. storočia vytvára nový druh priestoru – pasáž – široký, živý a obchodujúci bulvár, ktorého genofondom je pohyb, cirkulácia. Odvážnym krokom, ktorý priniesol takúto zmenu, bola rozsiahla demolícia goticky ponurých centrálnych mestských blokov s cieľom vystavať utopickú radiálnu štruktúru mestských tried alebo pasáží, ako ich nazýva Benjamin. Ich účel bol okrem estetického a hygienického aj sociálny – umožňovali vojenskú kontrolu priestoru z uzlov križovatiek. Nový priestor vytvára nového

obyvateľa. Vlastnosť priestoru je agentom tvorcom aj režisérom. „Je to usporiadanie, ktoré predpisuje miesta, usmerňuje pohyby, zviditeľňuje a stabilizuje rang, otvára sa a uzatvára. Akoby sama scéna vstupovala do príbehu a určovala, čo sa v ňom môže stať, čo je prípustné a čo je vylúčené, kto je vpustený a kto je vylúčený.“ Proces obývania to teda prebehol naopak ako v prípade Augého transportných uliciach, socializovaných až realizáciou každodenného života v nich. Rozdielom sa zdá byť množstvo a kvalita podnetov prostredia.

Miesto bez miesta

„Druhá línia je určená zrodom virtuálnej kultúry umiestnenej mimo fyzického sveta a jej požiadavkami navrhovania virtuálnych prostredí. Architektúra v tomto prípade opúšťa niekoľkotisícročnú tradíciu opracovávania hmoty.“⁴⁷ Ďalším kvalitatívnym posunom od ne-miest sú miesta bez miesta – miesta vo virtuálnom priestore. Virtuálny priestor sám osebe nie je novinkou, súčasné sú len niektoré jeho podoby, spojené s virtualitou počítačového sveta. Svet informácií a obrazov je svet súčasnosti. Je to nehmotný svet a nás bude zaujímať, akým spôsobom a či je v ňom možné bývanie. Karsten Harries⁴⁸ poeticky hovorí o novom úplne mobilnom domove, ideálne neviazanom ani gravitáciou.

V roku 2008 Patrik Schumacher publikoval text *Parametricism as Style – Parametricist Manifesto*⁴⁹, ktorým stanovuje architektúre nový smer. Je to súbor metodických pravidiel (samozrejme, s expresívnou manifestu) pre tvorbu v priestore, ktorý už nie je geometrický, ale tekutý. Táto esej bude v našom výskume bránou digitálnej architektúry.

Záver

V prieskume problematiky bývania sme sa dostali do bodu, kde bývanie opúšťa vystavaný svet a viacerými spôsobmi sa presúva do sveta virtuálneho. Pomenovanie premís bývania ako spôsobu ľudskej existencie v reálnom svete by nám mohlo dať možnosť nahliadnuť do priestoru virtuality a nájsť styčné a trecie plochy ľudského bývania v obidvoch týchto sférach.

Aaron Betsky hovorí o priestorovo-kvalitatívnom rozpade miest, ale hovorí, že bývaníu to neprekáža. Marc Augé hovorí, že žijeme v ne-miestach, ale nie je to problém. Adorno hovorí, že dom je minulosťou a Hilde Heynenová hovorí, že to nie je problém.⁵⁰

Nezdá sa teda, že sa blížime ku koncu bývania. Váha fenoménov umožňujúcich bývanie v zmysle Heideggera či Schulza sa len prenáša do iných fenoménov, prípadne prebieha ich transformácia. Zdá sa, že bude zaujímavé tieto procesy sledovať.

¹ Harries, Karsten: Etická funkce architektury. In: o smyslu a interpretaci architektury. Sborník textů zahraničních autorů. Praha, Vysoká škola umělecko-průmyslová 2005, s. 63.

² Harries, Karsten: Etická funkce architektury. In: o smyslu a interpretaci architektury. Sborník textů zahraničních autorů. Praha, Vysoká škola umělecko-průmyslová 2005, s. 63.

³ HEIDEGGER, Martin: Poetry, language, thought. New York, Harper&Row Publishers 1971, s. 143.

⁴ Tamže, s. 145.

⁵ Tamže, s. 145.

⁶ Novák, Jakub: Práce, holý život a stráta světa u H. Arendtové In: Kuneš, Jan – Vrabec, Martin et.al.: Člověk a jeho svět. Praha, Filosofía 2009, s. 313.

⁷ Tamže, s. 316.

⁸ Tamže, s. 318.

⁹ Tamže, s. 311.

¹⁰ Kelemen, Jozef: Myslenie a stroj. Bratislava, Kalligram 2010, s. 274.

¹¹ HEIDEGGER, Martin: Poetry, language, thought. New York, Harper&Row Publishers 1971, s. 146.

¹² LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 17.

¹³ Adorno, Theodor W.: The jargon of authenticity. New York, Routledge 2003.

http://books.google.sk/books?id=WN9hmEm2rYC&hl=sk&source=gbs_navlinks_s

¹⁴ Führ, Eduard: Introduction: On the perception of 'Building – Dwelling – Thinking' in architecture. s.2

<http://www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/Lehrstuhl/engl/fuehr/BWD1.html>

¹⁵ Tamže, s. 2.

¹⁶ HEIDEGGER, Martin: Aufenthalte. Frankfurt, Klosterman 1989, S. 23.

¹⁷ LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 17.

¹⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Le_Corbusier

¹⁹ LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 76.

²⁰ HEIDEGGER, Martin, red.Young / Haynes: Off the beaten track. Cambridge, Cambridge University Press 2002. 292 s.

²¹ HEIDEGGER, Martin: Básnický bydlí člověk. Praha, Oikymenh 2006. 204 s.

²² LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 77.

²³ Le Corbusier: Toward an Architecture. Londýn: Frances Lincoln Ltd, 2008

http://books.google.sk/books?id=z5Cz56e0sKIC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²⁴ LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 65.

²⁵ Tamže, s. 68 – 73.

²⁶ HEYNENOVÁ, Hilde: Architektura a modernost. In: o smyslu a interpretaci architektury : Sborník textů zahraničních autorů. Praha, Vysoká škola umělecko-průmyslová 2005.

²⁷ HEYNENOVÁ, Hilde: Modernity and domesticity Tensions and contradictions.

<http://www.sophia.be/app/webroot/files/Acten%202005%20-%20Modernity%20and%20domesticity%20-%20Hilde%20Heynen%20.pdf>

²⁸ Mitchell, William J.: E-topia: život ve městě trochu jinak. Praha, Zlatý řez 2004, s. 74.

²⁹ SCHULZ, Christian Norberg: Genius loci. k fenomenologii architektury. Praha, Odeon 1994, s. 5.

³⁰ SCHULZ, Christian Norberg: Genius loci. k fenomenologii architektury. Praha, Odeon 1994, s. 5.

³¹ Tamže, s. 10.

³² Betsky, Aaron: Sprawl. In: Architektura v informačním věku. Praha, Zlatý řez 2006, s. 113.

³³ Marcelli, Miroslav: Filozofi v meste. Bratislava, Kalligram 2009, s. 197.

³⁴ Tamže, s. 201.

³⁵ Tamže, s. 202 – 204.

³⁶ SCHULZ, Christian Norberg: Genius loci. k fenomenologii architektury. Praha, Odeon 1994, s. 194.

³⁷ Krufft, Hanno – Walter: Dejiny teórie architektúry: od antiky po súčasnosť. Bratislava, Pallas 1993, s. 409.

³⁸ LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 66, 73.

³⁹ Literárna cena Ústavu pre českú literatúru Akadémie Vied ČR za knihu Architektonika a protoarchitektura. <http://www.ucl.cas.cz/ceny/?c=16>

⁴⁰ Rezek, Petr: Architektonika a protoarchitektura. Praha, Filosofía 2009, s. 233, 234.

⁴¹ LEFAS, Pavlos: Dwelling and architecture: from Heidegger to Koolhaas. Berlín, Jovis Verlag GmbH 2009, S. 150.

⁴² Places and non-places – a conversation with Marc Augé – rozhovor s Marcom Augé. 2009.

<http://onthemove.autogrill.com/gen/lieux-non-lieux/news/2009-01-26/places-and-non-places-a-conversation-with-marc-auge>

⁴³ Koolhaas, Rem. Mao, Bruce: S, M, L, XL. New York, The Monacelli Press 1998, od s. 1238.

⁴⁴ Tamže, s. 1248.

⁴⁵ Tamže, s. 1250.

⁴⁶ Marcelli, Miroslav: Filozofi v meste. Bratislava, Kalligram 2009. 256 s., tu s. 198 – 200.

⁴⁷ Uhrík, Martin: Digitálna architektúra. Bratislava, Eurostav 2010, s. 11.

⁴⁸ Harries, Karsten: Etická funkce architektury. In: o smyslu a interpretaci architektury. Sborník textů zahraničních autorů. Praha, Vysoká škola umělecko-průmyslová 2005.

⁴⁹ Schumacher, Patrik: Parametricism as Style – Parametricist Manifesto. Londýn 2008, prezentované na Dark Side Club, 11. Bienále architektúry, Benátky 2008.

<http://www.patrikschumacher.com/Texts/Parametricism%20as%20Style.htm>

⁵⁰ HEYNENOVÁ, Hilde: Modernity and domesticity Tensions and contradictions.

<http://www.sophia.be/app/webroot/files/Acten%202005%20-%20Modernity%20and%20domesticity%20-%20Hilde%20Heynen%20.pdf>